

Výskum a prezentácia architektonických pamiatok

Magdaléna Kvasnicová

„Nebezpečenstvom pre dejiny nie je prítomnosť, ale sfalšovaná história.“

Friedrich Achleitner

1. Pamiatkový výskum ako prostriedok legitimizácie pamiatkovej ochrany

Historická architektúra je súčasťou kultúrneho dedičstva. Ako zdroj a prostriedok kolektívnej pamäti a identity konkrétneho kultúrneho spoločenstva je potenciálnou pamiatkou, t. j. objektom verejného záujmu zachovať ho a chrániť, čiže trvalo udržať. Obsah pojmu pamiatka je však ambivalentný a mení sa v závislosti od aktuálnych hodnotových záujmov spoločenstva, ktoré predmetný objekt za pamiatku uznaľo. Od prvotnej podoby antických starozitností v 18. storočí sa rozšíril v 19. storočí na všetky artefakty starších dejín umenia. V priebehu 20. storočia sa do zorného uhlia pamiatkovej ochrany dostali fenomény, ktoré pojem pamiatka typologicky, respektíve časovo rozšírili o artefakty, ktoré pôvodne neboli cieľom ochrany: kultúrnu krajinu, prírodné dedičstvo (prostredie), obraz mesta, architektúru meštianskych domov, technické a priemyselné pamiatky – tzv. industrial či architektúru moderny a neskorej moderny.

Aj keď pojem pamiatky a pamiatkových hodnôt v minulosti podliehal a bude vždy podliehať politickým a ideologickým manipuláciám, nemožno rezignovať na možnosť ich objektivizácie, ktorá umožňuje vedecký výskum. Vedecké poznanie je v praktickej starostlivosti o pamiatky podmienkou sine qua non. Pomáha legitimizať verejný záujem na zachovaní určitého architektonického diela. Už Dvořákova konцепcia pamiatkovej starostlivosti bola založená na kontrolnej funkcií vedeckého umeleckohistorického výskumu. Max Dvořák umeleckohistorický výskum praktizoval ako organický, ale pomocný prostriedok pamiatkarskej praxe, regulujúci praktické zásahy do pamiatok.¹ Táto situácia viedla k významnému postaveniu umeleckohistorickej hodnoty, historickej hodnoty a hodnoty veku ako ľažiskových v hodnotovej kvalifikácii pamiatok.

Pamiatkový (architektonicko-historický, archeologický, reštaurátorský) výskum, ktorý vychádza z analýzy a rozboru historickej architektúry in situ, pomáha akademickým dejinám umenia stáť pevnými nohami na zemi a otvoriť do seba zahľadenú disciplínu k primárnym hmotným prameňom a s jej pomocou uvádzajú často neznáme a na prvý pohľad nenápadné architektúry do širších súvislostí regionálneho alebo európskeho kultúrneho vývoja. Tento aspekt zdôrazňuje jeho propedeutický ráz tak pre historické vedy, ako aj pre prakticky zameranú pamiatkovú starostlivosť. Vedecká interpretácia nálezov z pamiatkových

výskumov nanovo definuje pamiatkové hodnoty objektov a servíruje objektívne argumenty pre schopnosť a vhodnosť ich zachovania. Zároveň legitimizuje ich pamiatkovú ochranu. Pri ambivalentnosti stanovenia hodnôt pamiatky ako projekčného zrkadla rôznych záujmov, zostáva vedecké hľadisko kultúrnohistorických humanistických disciplín (dejiny umenia, archeológia, história) jediným reálnym a nezávislým nástrojom ich objektivizácie.

Výsledky desiatok či stoviek pamiatkových výskumov dopĺňajú alebo často aj zásadne narúšajú dôvtedy všeobecne prijaté umeleckohistorické interpretácie, búrajú stereotypy výkladu, nútia nanovo interpretovať nové poznatky, čím posúvajú umeleckohistorické poznanie. Objav ranogotických vežových alebo šírkových dvojpriestorových domov na území Bratislavы a Košíc² či identifikovanie ranogotického paláca v hmote Pálffyho paláca na Panskej ulici v Bratislave³ v osemdesiatych rokoch 20. storočia pracovníkmi MSPSOP rozšíril a prehľbil predstavy o charaktere a typológií profánej ranostredovekej obytnej architektúry v mestách. Pamiatkové prieskumy historického jadra Trenčína, Žiliny, Trnavy v osemdesiatych rokoch 20. storočia okrem rozbitia zažitej predstavy o „drevenej“ zástavbe našich miest v stredoveku, rehabilitovali aj dôvtedy zaznávanú nehistorickú a eklektickú architektúru 19. storočia. Bolo aj ich zásluhou, že v roku 1982 došlo k vyhláseniu týchto miest za mestské pamiatkové rezervácie. Objavy jadra románskeho kostola v Šebastovciach⁴, románskej rotundy v Baďane⁵ či ranogotického kostola v Klačne v hmotách mladších barokových či historizujúcich kostolov, ktoré upriamili odborný pohľad na tieto historikmi umenia zabudnuté objekty, nie sú žiadnu výnimkou. Nové poznatky o stredovekých kostoloch, priniesli architektonicko-historické a umeleckohistorické výskumy realizované po roku 2000 v Rači, v Lábe (I. Gojdíč, 2003), v Bernolákove (E. Sabadošová, M. Havlík, 2004), reformovaný kostol v Seni (M. Ďurišová, J. Krcho, 2004), Veľkej Tŕni (J. Krcho, 2005), v Dovalove (L. Kürthy, B. Glocková, 2004), v Čičarovciach a v Strede nad Bodrogom (L. Kürthy, B. Glocková, 2005), v Malej Mači (M. Bóna, 2008). K najexkluzívnejším objavom posledných rokov patrí bezpochyby Kaplnka sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch – archeologickým výskumom identifikovaná ako veľkomoravský kostol⁶ alebo v roku 2007 objavená neskorogotická Kaplnka

1 | Konzervácia, údržba: Dolní Kounice, zaniknutý kláštor premonštrátov Rosa Coeli, zač. 20. storočia

Foto: M. Kvasnicová

2 | Konzervácia a reštaurovanie: Petronell-Carnuntum, Heidentor. Nová interpretácia triumfálnej brány s použitím nových médií sprostredkúva pôvodnú podobu architektúry, 2001. Foto: M. Kvasnicová

3 | Konzervácia, reštaurovanie: Český Krumlov - Radničná č. 29, výskum, projekt a realizácia architekt V. Girsa a kol., 2001. Foto: V. Girsa

4 | Slohová rekonštrukcia: Banské Štiavnica - Radničná ul., 2007. Foto: M. Kvasnicová

5 | Rekonštrukcia fasády z 19. storočia: Banská Štiavnica, Trojičné nám., 2005. Foto: M. Kvasnicová

sv. Anny identifikovaná v hmote radnice v Banskej Štiavnici, dovtedy známa iba z písomných prameňov.⁷

Uvedenie nového zákona o ochrane pamiatkového fondu č. 49/2002 Z. z. do platnosti v roku 2003 dalo väčšie právomoci krajským pamiatkovým úradom a upravilo legislatívny rámec vykonávania pamiatkových výskumov. Investície a stavebný boom vytvoril nové možnosti výskumnnej práce a akceleroval vykonávanie pamiatkových výskumov. V úvode zborníka Monumentorum tutela č. 17 z roku 2007, sumarizujúceho situáciu od vstupu nového pamiatkového zákona do platnosti sa konštatuje: „Je potesujúce, že pamiatkové výskumy nadobudli nové rozmery, že sa vykonávajú systematicky a z roka na rok stúpa nielen ich počet, ale aj najmä kvalita. Dokumentácie pamiatkových výskumov nadobúdajú podobu vedeckých štúdií, sú často kolektívnym dielom odborníkov viačerých disciplín.“⁸

Informačný potenciál pamiatkových výskumov zvyšuje hodnotový potenciál historickej architektúry ako pamiatky a legitimizuje uplatnenie kritérií pamiatkovej ochrany pri ich oprave, respektíve obnove. Zistenie nových faktov, predpokladaných alebo vôbec netušených informácií o skúmaných objektoch, pomáha nielen poznať ich architektúru v nových súvislostiach, pre dejiny umenia a iné historické vedy objaviť a rozširovať látku k hodnoteniu a vedeckej interpretácii, ale rozhodujúcim spôsobom ovplyvňovať aj prístup k pamiatkovej obnove. Realita však ukažuje, že nie vždy je to tak. Výsledky výskumov s ich prísnymi požiadavkami na zachovanie autentických originálnych častí architektúry skôr obmedzujú plány malých aj veľkých investorov, kladúcich z ekonomických dôvodov nerealistické funkčné požiadavky na architektúru, ktoré sú nezlúčiteľné so zachovaním jej identity ako kultúrnej pamiatky.

2. Pamiatkový výskum a koncepty zaobchádzania s architektúrou

Po realizácii pamiatkového výskumu, ktorý nás oboznamil s minulosťou architektonickej pamiatky, sa

6 | Slohová rekonštrukcia: Trenčín, Matúšova ul. - Katov dom, pamiatkový výskum a autor rekonštrukcie: P. Kresánek, 80. roky 20. storočia. Zdroj foto: <http://www.trencin.sk>

vynára otázka: čo s jej súčasnosťou a budúcnosťou. Nájsť na túto otázkou odpoveď je celospoločenský problém, ktorého riešeniu sa nemôže vyhnúť nik, počnúc vlastníkmi cez pamiatkarov, architektov a ďalších odborníkov – špecialistov až po politikov a širšiu verejnosť. Možno ho zvládnuť len vtedy, keď sú stanovené jasné ciele a dosiahnutý konsenzus všetkých zúčastnených o dôvode a vhodnosti jej zachovania. Východiskom je artefakt v jeho do súčasnosti zachovanom stave ako výsledku historických stavebných premien, pre ktorý treba navrhnuť koncepciu, ktorá zabezpečí jeho existenciu v budúnosti so zachovaním jeho vlastnosti, znakov a hodnôt, ktoré sú nositeľmi jeho identity ako pamiatky. Treba si uvedomiť, že každý ďalší zásah reprezentuje novú historickú vrstvu, ktorá mení vnútornú štruktúru objektu vo všetkých jeho prejavoch: vo funkcií, forme, v materiáli a stavebnej technike.

V zaobchádzaní s architektonickou pamiatkou H. Eckert, J. Kleinmans a H. Reimers rozlišujú šesť konceptov využívaných v pamiatkovej starostlivosti⁹:

- A. Koncepty, ktoré akceptujú historický vývoj objektu do súčasnosti a proces starnutia a jeho stopy ako hodnotu:
- 1. Dožitie, akceptujúce rozpad.
- 2. Údržba, snažiacia sa rozpad spomaliť (obr. 1)
- 3. Konzervácia, snažiacia sa rozpad zastaviť (obr. 2)
- B. Koncepty, ktoré sa usilujú o premenu historického vývoja objektu a snažia sa proces starnutia rozličným spôsobom a v rozličnej miere zvrátiť:
- 4. Oprava, vylepšujúca slabé miesta a poškodenia (obr. 3)
- 5. Obnova, zasahujúca objekt novou vrstvou, zodpovedajúcou súčasným požiadavkám (obr. 4)
- 6. Rekonštrukcia, vytvárajúca znova zaniknutú podobu (obr. 5)

Takto formulovaná štruktúra šiestich konceptov uľahčuje prístup k architektonickým pamiatkam

7 | Náznaková prezentácia zaniknutého gotického kostola a krypty: Vajnory - Kostol sv. Ladislava - svojpomocne, 2009.
Foto: M. Kvasnicová

8 | Nové intervencie do historickej substancie hradu: Weidhofen, Rakúsko, H. Hollein, 2007.

a podporuje uvedomelé a racionálne zaobchádzanie s nimi. Autori ich chápou ako pomôcku a nie ako hotové recepty, lebo ak sa konsekventne aplikujú, nie sú schopné dostatočne reflektovať jedinečnosť a mnohovrstevnosť architektonickej pamiatky. Súčasne si treba uvedomiť, že sa môžu vzťahovať k architektonickému dielu ako celku, ale aj diferencované k jeho časťiam.

Ak figurujú tieto koncepty ako kritériá, možno podľa nich vyhodnotiť a zatriediť doterajší vývoj architektonickej pamiatky tak, aby sa dali odhadnúť budúce existenčné možnosti pamiatky v ich celej šírke.

Ako principiálne myšlienkové modely ponúkajú pracovné hypotézy, ktoré umožňujú posudzovať výhody aj nevýhody, sprevádzajúce každé zaobchádzanie s architektonickou pamiatkou.

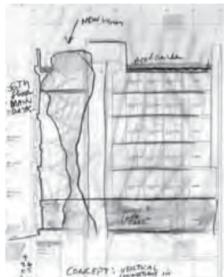
Ako metodické usmernenie umožňujú kontrolovať rozhodnutia a praktické opatrenia v celku aj detailne vich pôsobení na štruktúru architektonickej pamiatky (na funkciu, formu, materiál a stavebnú techniku).¹⁰

Úlohou spracovateľa pamiatkových výskumov vo vzťahu k uvedeným konceptom je:

- kriticky posudzovať stav poznania pamiatky,
- dodávať informácie o stavebno-historickom a umeleckohistorickom vývoji pamiatky,
- dodávať argumenty na zaobchádzanie s architektúrou ako pamiatkou, t. j. identifikovať a definovať pamiatkové hodnoty,
- formulovať a navrhovať spôsob a rozsah reabilitácie (definovať časti určené na konzerváciu, reštaurovanie, respektívne na rekonštrukciu),
- definovať stupeň inovácie pamiatky.
- Úlohou architekta vo vzťahu k uvedeným konceptom je:
- riešiť prispôsobenie súčasných požiadaviek na zachovanú stavebnú substanciu (č. 3 – 5),
- vyriešiť vzťah starej a novej stavebnej substancie (č. 3, 5, 6),
- navrhnúť zaniknutú historickú štruktúru určenú na rekonštrukciu (pamiatkový výskum ako podklad je v tomto prípade podmienka sine qua non).

Pri rehabilitácii historickej architektúry je projektujúci architekt postavený zoči-voči konkrétnej architektonickej pamiatke s úlohou zabezpečiť jej ďalšiu existenciu. Základným ideovým predpokladom úspešného zvládnutia tejto úlohy je, aby architekt porozumel a akceptoval pamiatkové hodnoty predmetnej pamiatky. K tomu mu pomáha pamiatkový výskum. Vo všeobecnosti panuje medzi kreatívnymi architektmi názor, respektívne myštuje, že pripravovať koncept rehabilitácie a revitalizácie architektonickej pamiatky je úloha málo kreatívna, a preto nie doстатcočne atraktívna. V konečnom dôsledku je tento postoj architektov ako tvorcov novej reality celkom pochopiteľný aj vzhľadom na to, že starostlivosť o historické prostredie, respektívne konkrétny artefakt v jeho autentickej podobe, ktorého ochrana je z rôznych dôvodov predmetom verejného záujmu, vyžaduje vlastník určitý informačný a znalostný potenciál zo starších dejín stavebného umenia (premeny historických foriem, tradičných materiálov, stavebnej techniky...). Týmto informačným potenciáлом ne-disponuje projektujúci architekt, ale skôr špecialista – „pamiatkar“, či už historik umenia, respektívne historik architektúry, archeológ, reštaurátor, alebo stavebný inžinier zameraný na historické konštrukcie a technológie. Na platforme profesionálnej pamiatkovej ochrany, ktorá si vyžaduje bezpodmienečne vedecké poznanie objektivizujúce rozsah a spôsob zásahu do pamiatky, a ktorá uprednostňuje primárne údržbu, konzerváciu, jednoduché opravy, reštaurovanie, len vo výnimočných prípadoch rekonštrukciu zaniknutej časti architektúry, respektívne detailu, sa projektujúci architekt musí pri návrhu koncepcie deliť o kompetenciu so znalcom – historikom architektúry, ktorým je v súčasnej situácii najmä a pre-dovšetkým spracovateľ príslušného pamiatkového výskumu, respektívne metodik príslušného krajského pamiatkového úradu.

Väčší priestor pre architekta sa otvára v prípade **obnovy** chápanej ako **renovácia**, respektívne **adaptácia** architektonickej pamiatky. Je to v situácii, keď

9 | Obnova vkladajúca novú vrstvu: Filozofická fakulta University of New York, S. Hall, 2007.

z rôznych dôvodov, najčastejšie z dôvodu nového funkčného využitia objektu, respektíve jednotlivých priestorov, treba originálnu historickú architektúru doplniť o novú hmotu či detail („novotvar“), ktorý nikdy neboli súčasťou pôvodného artefaktu. V tejto situácii si treba uvedomiť, že prechádzame z **platformy pamiatkovej ochrany na platformu voľnej architektonickej tvorby**, ktorá je výsostnou kompetenciou architekta, ktorú si snaží uhájiť v neutíchajúcich sporoch s protagonistami pamiatkovej ochrany najmä vtedy, keď treba z rôznych dôvodov navrhovať novú architektúru na mieste zaniknutej historickej stavebnej štruktúry.

Eckert – Kleinmanns – Reimers v prípade obnovy (renovácie) rozlišujú dva prístupy k zachovanej stavebnej substancii¹¹:

- adíciu**, ktorá zachováva predchádzajúci stav a presúva nové požiadavky na nezávislé stavebné časti,
- subtrakciu**, ktorá odkrývaním, odstraňovaním historických kultúrnych vrstiev vytvára z originálnej hmotnej substancie architektonického objektu vhodný podklad (**substrát**) pre súčasný novotvar (súčasný v zmysle aktuálne plánovaného zásahu).

Adícia a subtraktia sú prístupy, ktoré sa usilujú o zmenu (pokračovanie) historického vývoja objektu (resp. priestoru) tým, že nahradzajú zaniknutý, respektíve doplnujú narušený origináln pôvodnej substancie novým tvarom. V prípade architektúry ako úžitkového umenia je to kvôli ďalšiemu využívaniu objektu podmieňujúcu jeho ďalšiu existenciu nevyhnutné, aj keď z hľadiska zachovania pamiatkových hodnôt často veľmi problematické. Preto je námiesťe používať skôr termín obnova, konverzia, adaptácia, nie rekonštrukcia, ktorý je v tomto prípade mätúci.

V súčasnej pamiatkovej praxi na Slovensku i v svete sa uplatňujú pri revitalizácii architektonických pamiatok najviac renovačné prístupy formou subtraktie, a to najmä na intenzívne využívanom pamiatkovom fonde v mestských pamiatkovo chránených štruktúrach (pamiatkových rezerváciách, pamiatkových zónach) či pamiatkach mladšej architektúry 19. a 20. storočia. Treba povedať, že tento prístup je v podstate deštruktívny, lebo nie je reverzibilný. Množstvo subtraktívnych zásahov je priamo úmerné ustupovaniu pragmatickým požiadavkám investorov, sledujúcich prednostne ekonomický zisk. Nedôslednosť, zlá interpretácia a voľná manipulácia s poznatkami z pamiatkových výskumov vedie k nezrozumiteľnosti a strate výpovednej schopnosti a pamiatkových hodnôt architektúry.

Obnova formou adície, na rozdiel od subtraktie, svojím strikným oddelením novej vrstvy od star-

šej substancie je ohľaduplnnejšia k pamiatke, lebo ju nedeštruuje a je reverzibilná.

V prípade návrhu „novotvaru“ slúžia výsledky pamiatkového výskumu lepšemu porozumeniu kultúrnohistorického kontextu vzniku, formovania, významu a funkcie existujúceho historického objektu, respektíve prostredia a majú korektívnu funkciu. Môžu poskytnúť projektujúcemu architektovi potenciál skúseností a inšpirácií pre vlastnú tvorbu.

Novostavba, respektíve „novotvar“, ktorý je výsledkom kreativity architekta, je konfrontovaný s existujúcou historickou substanciou urbanistickeho prostredia alebo konkrétnej architektonickej pamiatky. Je na zodpovednosť architekta (rozhoduje jeho erudovanosť, empatia, talent a kreativita, ochoťa komunikovať s pamiatkarom, respektíve spracovaťom pamiatkového výskumu), akým spôsobom sa k pôvodnému historickému artefaktu postaví. Treba si uvedomiť, že štýlová originalita nemusí byť jediným znakom tvorivého prístupu. Výsledky pamiatkových výskumov sú v tomto prípade pre architekta relevantné a záväzné v zachovaných častiach, ktoré budú rehabilitované konzerváciou, reštaurovaním, menej rekonštrukciou.

Konzervácia, reštaurovanie a rekonštrukcia sa predsaďujú najmä u architektúry s vysokým potenciáлом pamiatkových hodnôt a aj to v prípade rekonštrukcie skôr výberovo na častiach architektúry. Tu je pamiatkový výskum podmienkou sine qua non realizovateľnosti projektu.

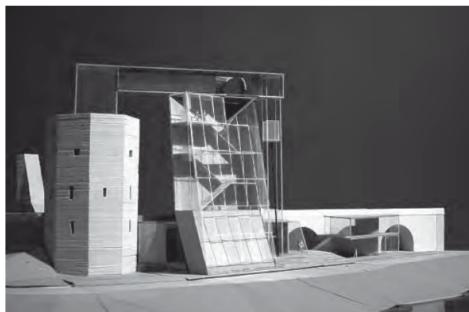
Pamiatkový výskum je vynikajúcim inštrumentom kvalifikovanej pamiatkovej ochrany a jeho hlavnou úlohou je vypovedať, v čom je hodnota obnovovaného diela. Má význam sám o sebe, pre poznanie, ktoré o pamiatke prináša. Hoci odkrýva historické podoby diela, jeho zmyslom nie je iniciaovať fyzickú obnovu historickej vrstvy len preto, že bola identifikovaná. Zmyslom pamiatkovej starostlivosti nie je vracať pamiatky do zaniknej historickej podoby. Rekonštrukcia je súčasťou legitímnou, ale vo svojej podstate skôr výnimočná záležitosť. Všeobecne v súčasnej pamiatkovej starostlivosti prevláda konzervačná doktrína, ktorá považuje za východisko pamiatkovej obnovy zachovaný historickej stav, prípadne najmladšiu hodnotnú vrstvu.

Miera uplatnenia výsledkov pamiatkových výskumov pri revitalizácii pamiatky závisí od:

- stavu poznania a realizovateľnosti konzervácie alebo rekonštrukcie,
- koncentrácie a hierarchie pamiatkových hodnôt,
- schopnosti a ochoty ich akceptácie vlastníkom, investorom a architektom,
- kompatibility novej funkcie s historickou,
- finančných možností vlastníka a investora,

10 | Obnova ako subtraktia, historická substancia ako substrát pre novotvar: Hearst Tower, N. Foster, 2007.

11 | Obnova ako adícia: Nová architektúra sa opiera o vežu stredovekého opevnenia, Hainburg, Informačné centrum Národného parku Donauauen, projekt W. Prix, 2001.
Foto: M. Kvasnicová a Coop Himmelblau.

– aktuálnej doktríny inštitucionalizovanej pamiatkovej starostlivosti a prostriedkov jej presadzovania.

Spoločným východiskom pamiatkovej obnovy nasledujúcich príkladov objektov a súborov rôzneho stavebno-historického vývoja, typologického určenia, funkčného využitia bol vopred realizovaný pamiatkový výskum. Výsledná podoba architektonických pamiatok z jednej strany dokumentuje ambivalentnosť využívania poznatkov z pamiatkových výskumov, z druhej strany poukazuje na **dôležitosť ich správnej interpretácie poznatkov tak metódikom – pamiatkarom, ako aj kreatívnym architektom, ktorí nesú hlavnú zodpovednosť za zachovanie ich pamiatkových hodnôt.**

2.1. Dva kostoly v jednom. Obnova fasády Kostola sv. Mikuláša v Kľačne

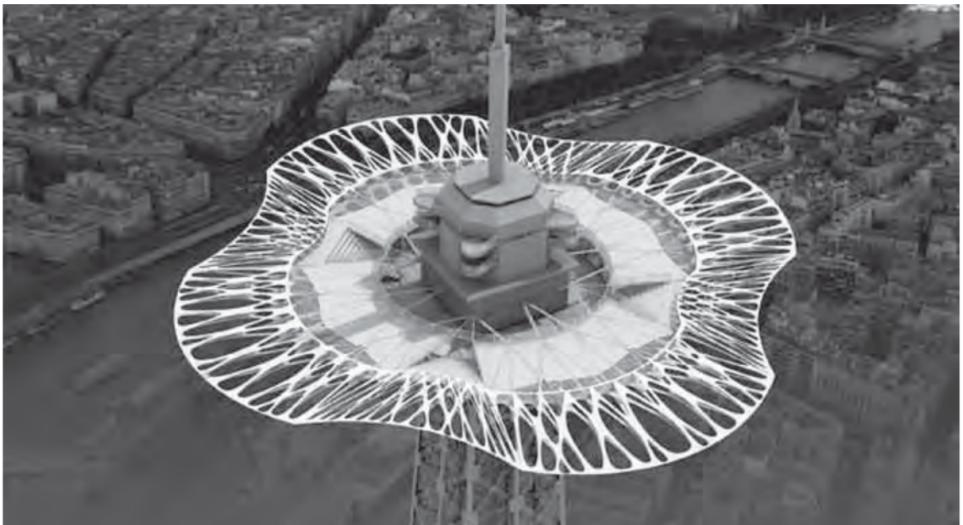
Historické východiská

Architektonicko-historický výskum Kostola sv. Mikuláša v Kľačne¹² prezentuje situáciu, keď pamiatkový architektonicko-historický výskum *in situ* v odborých kruhoch nereflektovanej architektúry, vyvolaný

pragmatickou potrebou opraviť fasády kostola, môže nielen radikálnym spôsobom ovplyvniť pôvodné umeleckohistorické hodnotenie zdánlive nezaujímavej stavby, ale stať sa podnetom na zápis do ústredného zoznamu pamiatkového fondu s pridelením štatútu národnej kultúrnej pamiatky. Na prvý pohľad indiferentná architektúra kostola, ktorý nebol vedený ako kultúrna pamiatka, sa vo svetle nálerov, ktoré identifikovali v hmote objektu jadro ranogotickej kostola, zmenila na významný doklad stredovekej architektúry so vznikom datovaným do poslednej tretiny¹³. storočia. Výsledky poukázali aj na iné zaujímavé problémy, ktoré sa otvárajú pre ďalší vedecký výskum: z hľadiska typológie stredovekých kostolov v slovenských pomerach ojedinelá veža situovaná na východnej strane nad presbytériom otvorila otázkou rozšírenia typu tzv. chorturmkirche, t. j. kostola s chórovou vežou na území Slovenska, stavebného typu vyskytujúceho sa najmä v rakúskom a bavoriskom Podunajsku; alebo výskum patrocíníí, kde zistené zaniknuté konpatrocínium sv. Gála avizuje kultúrnohistorické súvislosti s nemecky hovoriacim prostredím v stredoveku.

12 | Obnova pamiatky ako adícia: Paríž - Eiffelova veža - projekt rozšírenia hornej plošiny. Serrero architects, 2008.

Pamiatková obnova

Novozískané poznatky o stavebno-historických premenách sa uplatnili aj pri pamiatkovej obnove exteriéru kostola, ktorá prebehla po roku 2000. Pod odborným vedením KPÚ Nitra (pracovisko Topoľčany) bol akceptovaný stav objektu z prvej tretiny 19. storočia s tým, že metódou rekonštrukcie obnovili stredovekú maľovanú červenú kvádrikovú výzdobu na nárožiach veže, južnom opornom pilieri (tu nebola pozitívne zistená výskumom) a okolo južného gotického okna na veži a súčasne obnovili barokový výraz strechy veže. Súčasťou obnovy bola akceptácia a tým aj rehabilitácia barokového exteriérového výrazu lode kostola metódou konzervácie, bez prezentácie ďalších gotických a neskorogotických prvkov (západného ukončenia, resp. nárožia ranogotického kostola, okno s mníškou, lomený kamenný portál s motívom ihlancu na južnej fasáde...), zistených pamiatkovým výskumom, ktoré by návštěvníkovi explicitným spôsobom avizovali stredoveký pôvod objektu.¹⁴ V situácii, keď sa pracovníci KPU rozhodli rekonštruovať stredovekú maľovanú výzdobu fasád, ale rezignovali na analytickú prezentáciu zaujímavých a estetických aj výtvarne hodnotných gotických prvkov, zastala pamiatková obnova v polovici cesty. Výhodou snáď zostáva istota, že jedinečné výtvarné detaily sa pod omietkovými vrstvami zachovajú pre ďalšie generácie bez úhony.

2.2. Návrat luxusu – obnova hotelového komplexu na Štrbskom Plese

Historické východiská

Zakladateľ osady Štrbské Pleso Jozef Szentiványi (1817 – 1905) dal v roku 1872 postaviť prvé budovy okolo jazera a inicioval prvé turistické chodníky v jeho okolí. V roku 1901 uhorský štát prenajal Štrbské Pleso v záujme rozvoja cestovného ruchu belgickej spoločnosti spačích a jedálenských vozňov Wagons Lits Cook. Belgačania sa velkorysými investíciami stihli zapísť zlatými písmenami do rozvoja tatranského hotelierstva a kúpeľníctva postavením veľkých luxusných hotelov v Starom Smokovci (1904), v Tatranskej Lomnici (1905) a na Štrbskom Plese (1906). Neďaleko od najstaršej časti komplexu bývalej Jozefovej vily od G. Majunkeho, vyrástol podľa projektu budapeštianskych architektov Guida Hoepfnera a Gézu Györgyiho jeden z najluxusnejších hotelov s ubytovacím trojpodlažným krídlom s 54 izbami s ústredným kúrením, ktoré zabezpečovalo prvýkrát celosezónnu prevádzku hotela. **Grandhotel (bývalý hotel Kriváň)** poskytoval najvyšší štandard technickým vybavením a úrovňou aj rozsahom poskytovaných služieb. O bohatosti a o umeleckej aj architektonickej hodnote secesných interiérov svedčia veľkorysé spoločenské priestory bývalej čítárne, jedálne, vstupný vestibul s maľovanou hradzenou konštrukciou. V exteriéri hotela sa zmiešavajú prvky secesného štýlu s prvkami vysokohorskej architektúry uplatňujúcej prírodný materiál z miestnych zdrojov (žulový kameň) a hradzenú konštrukciu.

13 | Obnova pamiatky ako adícia: nová budova múzea stojí reliktoch historickej architektúry: Kolumba, Kolín nad Rýnom, P. Zumthor, 1997-2007.

V rokoch 1914 až 1917 vznikla na mieste staršej kaviarne a bazáru z roku 1887 železobetónová architektúra stravovacieho a obchodno-spoločenského centra osady, zároveň doplnkové zariadenie hotela. Na tatranské pomery začiatku 20. storočia nezvyčajný skeletový veľkopriestor ponúkal variabilné riešenie interiérov a na plochej streche jedinečnú vyhliadku na tatranské hrebene. Budovu **Končistej**, na ktorej terase strechy v roku 1937 zriadili prvé tatranské astronomické observatórium, v roku 2005 asanovali.

Po prevrate v roku 1918 sa pokračovalo na dokončenie rozostavanej dostavby nového hotela, ktorý spojil komplex troch objektov do jednotného celku. Južná fasáda hotela **Hviezdoslav**, ktorú architekt prečlenil rastrom otvorených lodžií, využijúc priaznivú južnú orientáciu, predznamenáva funkcionalistickú orientáciu nasledujúcich rokov. Je pozoruhodná svojou architektonicko-výtvarnou jednotou vďaka použitiu originálnych funkčných a zároveň dekoratívnych prvkov, ktoré dokladajú inšpiráciu českou odnožou dobového dekorativizmu, šíriaceho sa v Európe v rámci hnutia art deco. Hotel Hviezdoslav ako mohutný päťpodlažný trojtrakt s polozapusteným suterénom bol ešte veľkorysejšie koncipovaný ako jeho predchodca.

Bývalý liečebný komplex Hviezdoslav bol výnimočný aj z umeleckohistorického hľadiska ako jediný doteraz známy dokument mladým štátom subvenčovanej zákazky na kompletné zariadenie interiérov od umeleckého združenia Artél, najvýznamnejšieho reprezentanta českého dekorativizmu začiatku dvadsiatych rokov 20. storočia.¹⁵ Český rondokubizmus v architektúre sa ako súčasť dobového hnutia art

deco v Európe prejavil najmä v návrnoch zákazkového nábytku určeného do reprezentačných miestností ministerstiev alebo zastupiteľských úradov, vybavovaných vtedy všeobecne nábytkom v dekoratívnom štýle, inšpirovanom ľudovým umením. Ornamentika prepracovaná na Janákových a Gočárových fasádach sa kodifikovala do ornamentálneho systému, aplikovaného na rôzne predmety a materiály. Tento ornamentálny systém sa na čas vyvinul v životaschopný fenomén, podporujúci ašpiráciu dekorativizmu na uznávaný československý štýl svojej doby, tešiaci sa podpore oficiálnych miest ako umenie dôstojne reprezentujúce novovzniknutý štát.¹⁶ Rondokubizmus sa v prvej polovici dvadsiatych rokov 20. storočia stal oficiálnym československým národným slohom, ktorý má v kontexte európskej architektúry jedinečné postavenie.¹⁷ Žiaľ, obraz o podobe jednotlivých hotelových izieb si môžeme dnes vytvoriť len z niekoľkých fragmentov malieb a prvkov, ktoré sa zachovali, a na základe historických fotografií a ukážok z tvorby jednotlivých protagonistov Artélu a Spoločnosti umeleckého priemyslu a niekoľko kusov mobiliáru.¹⁸ „Národný“ farbám českého rondokubizmu (okrová, červené rámy okien a biele krídla) zodpovedala aj pestrá farebnosť fasád. Od začiatku päťdesiatych rokov začal komplex – využívaný zároveň ako liečebňa, ubytovňa, výskumný ústav, obchodné stredisko s ľudovou jedálňou a reštauráciu – postupne upadať, čo spôsobili permanentne adaptované interiéry postupne zbavované pôvodného výrazu a mobiliára z utilitárnych dôvodov. Koncom deväťdesiatych rokov 20. storočia sa komplex nachádzal už v dezolátnom stave.

Pamiatkové výskumy¹⁹ potvrdili významné pamiatkové hodnoty komplexu: urbanisticko-krajinárske zapojenie do prírodného prostredia, typologickú diferencovanosť (vila, hotel, nákupná dvorana), hmotovú a štýlovú rôznorodosť a súčasne architektonicky zaujímavú a bohatú kompaktnosť celku. Hodnoty komplexu znásobuje slohový charakter objektov, ktoré sú reprezentatívnymi ukážkami svojho typu a štýlu: vila **Jánošík** a hotel **Kriváň** ako príklad neskorej secesie, vo vysokohorskom prostredí Tatier ovplyvnenej alpskou architektúrou; **Končistá** ako raná moderna ústiacia do funkcionalizmu (t. č. asanovaná) a hotel **Hviezdoslav** ako reprezentant nastupujúcej modernej architektúry do tatranských osád, ovplyvnenej českým rondokubizmom a folklorizmom. Významná architektonická pamiatka je jedinečný dokument vývoja kúpeľno-rekreačnej a hotelovej architektúry na Slovensku, ktorý svojho času patril k naprogresívnejším a najluxusnejším stavbám svojho druhu a vo Vysokých Tatrách k najlepším adresám.²⁰

Obnova architektonickej pamiatky

Obnova kultúrnej pamiatky premenila bývalý liečebný dom Hviezdoslav na luxusný hotel Kempinski.²¹ Po dokončení obsahuje 118 izieb, apartmánové byty, wellness centrum, konferenčné priestory. Priorita je komfort, vysoká kvalita služieb. Kempinski je značka najstaršej hotelovej siete v Európe. Neklammý znak, že klimatické kúpele Štrbské Pleso prechádzajú na komerčnú bázu. K areálu hotelového komplexu patria novostavby na západnej strane a liečebný dom Solisko. Jeho obnovu projektoval architekt Peter Černo. Možno aj to bol dôvod, že mu zverili do rúk osud spustnutého komplexu rozloženého na brehu plesa.²²

Nová funkcia kládla veľké nároky na priestorové možnosti a zachovanú technickú infraštruktúru historických stavieb, ktoré bolo treba prispôsobiť prísnym nárokom päťhviezdičkového luxusného hotela. Záujmy pamiatkovej ochrany architektonickej pamiatky sa sústredili na rehabilitáciu a prezentáciu vybraných častí architektúry, ktoré boli špecifickovane na základe pamiatkových výskumov a konzultácií architekta a manažéra projektu s metodikom KPÚ: rekonštrukciu pôvodného výrazu a farebnosti fasád z doby vzniku jednotlivých objektov, konzerváciu, respektíve rekonštrukciu štýlového charakteru vybraných spoločenských priestorov (vstupný vestibul, jedáleň, čítáreň, klubová miestnosť), prezentáciu a reštaurovanie vybraných hodnotných prvkov (71). Hoci sa dispozícia musela prispôsobiť súčasným nárokom a náročným funkčným požiadavkám (dokonca bolo treba podkopať základy), nosné konštrukcie a historické schodiská sa zachovali s pôvodnou výbavou. Niektoré historické prvky a detaily (ktoré netvorili súčasť zoznamu) boli obnovené ako repliky

s prispôsobením súčasným požiadavkám (niektoré okná, interiérové dvere).

Konflikt historickej dispozície s novými priestorovo funkčnými požiadavkami sa rozhodol architektiešiť podzemnou spojovacou chodbou vedľa historickej budovy, ktorú ručne vysekali do skalnej moreny, na ktorej je komplex postavený. Tým, že do podzemia umiestnil technické a prevádzkové zázemie hotela a wellness, znížil hrozbu devastačných zásahov v historickej spoločenskej priestore na dzemných podlaži.

Za socializmu zdevastovaný hotelový komplex zmenil svoju tvár. S novými majitelmi bývalá zavádzavňa ako päťhviezdičkový hotel zaujala pozíciu, ktorá jej patrila na začiatku 20. storočia – luxusného zariadenia, ktorým súkromní belgickí podnikatelia chceli do Tatier prvýkrát pritiahnúť solventnú klientelu a postaviť turistický ruch na novú úroveň. Ľudový ráz ustúpil komerčným zámerom. Ambíciou developerov je vytvoriť z komplexu vlajkovú loď slovenských hotelov. Tradícia miesta a štýlová architektúra so štatútom národnej kultúrnej pamiatky sú v tomto prípade významnou pridanou hodnotou.

Záver

V pamiatkovej starostlivosti a ochrane majú pamiatkové výskumy svoje pevné miesto ako súčasť prípravy obnovy architektonických pamiatok, poistené aj legislatívne. Poskytujú detailné poznanie o premenách tvárnosti architektúry v závislosti od meniacej sa historickej funkcie. Poskytujú optimálne poznanie a vyhodnotenie historickej substancie, čím generujú impulzy pre dejiny architektúry a pre architektonickú tvorbu. Pamiatkový výskum poskytuje architektovi surovinu na ďalšie spracovanie. Ako hlavnému režisériovi obnovy pamiatky mu ponúka možnosť orientovať sa v jej hodnotovej štruktúre, osvetľuje kultúrnohistorické súvislosti a estetické, umelecké, funkčné, materiálno-technické aspekty. Pamiatkové výskumy, využívajúce metódy duchovedných disciplín pomáhajú získať vedecký odstup, a tým vytvárajú predpoklad objektívnejšieho posúdenia a definovania hodnoty a významu architektonického objektu ako pamiatky a legitimizujú presadzovanie verejného zájmu na jeho zachovanie a ochranu. Je to pamiatkový výskum, ktorý posúva architektonický objekt pod reflektor inštitucionalizovanej pamiatkovej starostlivosti so všetkými dôsledkami legislatívnej ochrany. Tento vedecký aspekt pamiatkovej starostlivosti reprezentovaný najmä architektonicko-historickým, umeleckohistorickým a archeologickým výskumom nesmie v napäťovom poli rôznych záujmov zaniknúť. (G. Hajos, 1996)

Skúsenosti z praxe pamiatkovej starostlivosti ukazujú ľahkosti s akceptáciou výsledkov pamiatkových výskumov, najmä v nich formulovaných kritérií

pamiatkovej ochrany. Dôsledkom je to, že architekt zaobchádza s historickou substanciou architektonickej pamiatky z historického hľadiska nereflektované a často diletantsky. Architekti sú disponovaní akceptovať a tvorivo zapracovať výsledky pamiatkových výskumov vtedy, keď vnímajú architektonickú pamiatku nie ako mŕtvy predmet, nepotrebnú starožitnosť či produkt „udskej vynaliezavosti, ktorej výsledky svojho času poslúžili a potom šli do šrotu“ (T. S. Eliot), ale ako prameň skúseností a živej tradície, ktorá inšpiruje a súčasne stimuluje architekta na kultúrne zaobchádzanie s ňou. To však vyžaduje, aby architekt pamiatke porozumel. Koniec koncov činnosť každého architekta, či si to prizná, alebo nie, bola a vždy je závislá od predchádzajúcich funkčných a formálnych riešení a starších či mladších vzorov, s ktorými sa ich napodobovaním, prekonávaním alebo dištancom vedome alebo podvedome vyrovňáva. Ak architekt akceptuje tento kooperatívny a nadindividuálny aspekt architektonického navrhovania, umožní mu to vnímať seba, svoju prácu a svoj návrh nie ako jediné a konečné riešenie nekompatibilné s pamiatkou, ale v kontinuite jej individuálnych dejín a dejín spoločenstva, ktorého je súčasťou.

Štúdia bola spracovaná v rámci vedeckého výskumu nadávajúceho na tému habilitačnej práce autorky.

- ¹ BAKOŠ, Ján.: Intelektuál a pamiatka. Bratislava, Kalligram 2004, s. 185.
- ² MELICHERČÍK, Martin: Nové poznatky o vzniku a vývoji bývalého Hlavného námestia v Bratislave (Výskum stredovekých vežových domov). In: Pamiatky a príroda Bratislav. Zborník MSPSOP, Bratislava: 1988, s. 156 – 167; FERUS, Viktor – BAXA, Peter: Meštiansky dom v druhej polovici 13. storočia (príspevok k typológií stredovekej meštianskej architektúry. In: Tamže, s. 120 – 155).
- ³ MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel: Výsledky umeleckohistorického a archeologického výskumu na Nálepkevej ulici 19 – 21 v Bratislave. In: Archaeologia historica, 11, 1986, s. 271-279.
- ⁴ KLADEKOVÁ, Viera – KLADEK, Gabriel – KRCHO, Ján.: Prípad kostola svätého Jána Krstiteľa v Šebastovciach pri Košiciach. In: Projekt č. 6, 1994, s. 26 – 29.
- ⁵ CHOVAROVÁ, Iveta.: Pamiatky a múzeá. 1994.
- ⁶ BOTEK, Andrej: Kostol sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch – výsledky výskumu a metodické otázky obnovy. In: Studia archaeologica slovaca mediaevalia VI, Levoča 2007, s. 96 – 102; SABADOŠOVÁ, Elena – HAVLÍK, Marián: Kostol sv. Margity Antiochijskej, Kopčany. Stavebno-architektonický výskum. Elaborát Slovenský pamiatkový ústav, regionálne stredisko Bratislava 1999, rkp.; BOTEK, Andrej. – ÚRADNÍČEK, Vladimír: Kostol sv. Margity Antiochijskej, Kopčany. Reštaurátorský výskum. Záverečná správa. Katedra reštaurovania VŠVU, Bratislava 1998, rkp.; BAXA, Peter – FERUS, Viktor – GLASER-OPITZOVÁ, Renata – KATKINOVÁ, Jana: Veľkomoravské hrobky pri Kostole sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch. In: Pamiatky a múzeá 3, 2005, s. 48 – 50; atd. Najnovšie: GREGOROVÁ, Jana a kol: Prezentácia architektonického dedičstva II. Bratislava, Perfekt 2008, s. 188 – 189.
- ⁷ Reštaurátorský výskum v roku 2007 viedla akad. mal. Eva Mitzová, zatiaľ nepublikované. Pozri aj: LABUDA, Jozef – MIŇO, Martin: Radničná kaplnka v Banskej Štiavnici. Pamiatky a múzeá 4, 2008, s. 48 – 51. Novšie: Banská Štiavnica, Radničné námestie 1, radnica – architektonicko-historický a umeleckohistorický výskum fasád, autor: Mgr. M. Šimkovic, 2010, rkp.
- ⁸ OROSOVÁ, Martina: Úvodné slovo. In: Monumentorum tutela č. 17, PÚ SR Bratislava: 2006, s. 8; Zborník bol prvým vedeckým materiálom, ktorý v ucelenej podobe sústredil najvýznamnejšie výsledky archeologických a architektonicko-historických pamiatkových výskumov za roky 2003 – 2005, odkedy sa podmienky pamiatkovej ochrany aj realizácie samotných pamiatkových výskumov radikálne zmenili. Podľa nového zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu sa pamiatková ochrana na Slovensku stala súčasťou štátnej správy s výkonnou mocou, realizácia pamiatkových výskumov prešla z rúk niekoľkých odborných inštitúcií do rúk špecializovaných jednotlivcov, ktorí sa venujú jednotlivým typom výskumu, kodifikovaných v zákone o ochrane pamiatkového fondu ako súkromní bádatelia na základe osvedčenia o osobitnej odbornej spôsobilosti na vykonávanie pamiatkových výskumov. Hodnotením Odborno-metodickej komisie PÚ SR prešlo v rokoch 2003 – 2010 551 (!) pamiatkových výskumov. K hodnoteniu pamiatkových výskumov z pohľadu komisií pozri: KALINOVÁ, Michaela – KUBEKOVÁ, Lídia – SZERDOVÁ, Lubica: Pamiatkové výskumy a ich spôsob realizácie v rokoch 2003 – 2005. Pamiatkové výskumy – aktuálny právny stav. (I. časť). In: Informátor Archív PÚ SR č. 37, 2007, s. 14 – 16. KALINOVÁ, Michaela – KUBEKOVÁ, Lídia – SZERDOVÁ, Lubica: Pamiatkové výskumy a ich spôsob realizácie v rokoch 2003 – 2005. Vyhodnotenie pamiatkových výskumov na základe činnosti Odborno-metodickej komisie PÚ SR – klady, problémy a nedostatky. (2. časť) In: Informátor Archív PÚ SR č. 38, 2008, s. 17 – 18.
- ⁹ ECKERT, Hannes – KLEINMANNS, Joachim – REIMERS, Holger: Denkmalpflege und Bauforschung: Aufgaben, Ziele, Methoden. Karlsruhe, Sonderforschungsbereich 315, 2000, s. 151.
- ¹⁰ Tamže, s. 164.
- ¹¹ Tamže, s. 161.
- ¹² KVASICOVÁ, Magdaléna a kol.: Kostol sv. Mikuláša, Klačno. Pamiatkový výskum. FA STU Bratislava, 1995. KVASICOVÁ, Magdaléna: Kostol sv. Mikuláša v Klačne. Príspevok k dejinám stredovekej architektúry na Hornej Nitre In: Umenie v kultúrnohistorických súvislostiach. Zborník z vedeckej konferencie, konanej dňa 26. – 27. októbra 2006 na Trnavskej univerzite v Trnave, TU Trnava 2007, s. 86 – 92.
- ¹³ KVASICOVÁ, Magdaléna: Patrocínium svätého Gála v stredovekej architektúre Slovenska. Kostol ako stred sídliskovej jednotky. In: Studia archaeologica slovaca mediaevalia VI, 2007, s. 53 – 82.
- ¹⁴ Pamiatková obnova objektu nebola konzultovaná so spracovateľmi pamiatkového výskumu.
- ¹⁵ Táto zákazka bola jedinečná v tom, že bola najväčšou zákazkou Artelu v dejinách jeho existencie a že na nej participovali svojimi návrhmi interiérov najvýznamnejší pražskí architekti a výtvarníci Vlastislav Hofman (1884 – 1964), Ladislav Machoň (1888 – 1973), Otakar Novotný (1880 – 1959), Rudolf Stockar (1886 – 1957), Jaromír Krejcar (1895 – 1947), mnohí významní protagonisti českého kubizmu, národného dekorativizmu, neskôr funkcionalizmu. Návrhy štyroch interiérov hotelových izieb Hofmana, Machoňa, Novotného a Stockara pre štátны hotel na Štrbskom Plese vystavili dokonca v roku 1922 (23?) v Umeleckopriemyselnom múzeu v Prahe (Stavba, 1923). Artel bolo v českom umení prvé kolektívne umelecké združenie zamerané na výrobu užitého umenia v celom rozsahu, ktoré sa v rokoch tesne po prevrate etablovalo ako reprezentatívna inštitúcia užitékovo umenia, ktorej členovia pracovali na reprezentatívnych štátnych zákazkách mladého štátu ako výrazu novonadobudnutej národnej a štátnej suverenity...
- ¹⁶ ADLEROVÁ, Alena: České užité umenie 1918 – 1938. Praha, Odeon 1983.
- ¹⁷ DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Architektúra 20. storčia na Slovensku. Bratislava, Sloart 2002.
- ¹⁸ V objekte sa zachovali dve drevené maľované stropné kazety, vitráž z farebného skla nad hlavným vstupom, fragmenty nástennej dekoratívnej výmaľby, z mobiliáru lustre, textilná tapiséria (pravdepodobne autorské dielo textilnej výtvarníčky Marie Teinitzerovej), drevené skrine a stoličky. Plasticé a mohutné formy nábytku, uplatnenie plastických trojuholníkov a pololúčikov boli inšpirované českým rondokubizmom a hnutím národného svojizáru, ktoré vychádzalo z ľudového umenia a folklóru. Podobne aj nástenná výmaľba, s drobným rastrom rastlinnej a geometrizujúcej ornamentiky, s uplatnením bohatej a radostnej farebnej škály, s farbami v základných tónoch červenej, bielej, okrovej, modrej a zelenej. Súčasťou výzdoby boli aj pestrofarebné koberce s geometrizujúcimi motívmi.
- ¹⁹ GOJDIČ, Ivan – ZVEDELOVÁ, Kristína – TIMKOVÁ, Michaela: Štrbské Pleso, kúpeľný komplex Jánosík, Hviezdoslav, Kriváň, Končistá. Architektonicko-historický výskum. Bratislava február 2004; KVASICOVÁ, Magdaléna – SEMANČÍK, Maroš: Štrbské Pleso – Kúpeľný komplex Jánosík, Hviezdoslav, Kriváň, Končistá. Doplňujúci umeleckohistorický výskum. Bratislava 2006. Archív KPÚ Prešov.
- ²⁰ To, že hotel bol oblúbeným miestom pobytu českej a slovenskej spoločenskej, kultúrnej a politickej elity dokumentuje pobyt prezidenta Beneša, prezidenta Tisu, Karla Čapka a ďalších.
- ²¹ GOLEJOVÁ, Blanka a kol.: Rekonštrukcia a dostavba Grand hotela Kempinski na Štrbskom Plese. In: Eurostav č. 7, 2007, s. 25 – 30. JESENKO, Matúš: Slovo zhotoviteľa. Eurostav č. 7, 2007, s. 27.
- ²² ČERNO, Peter: Slovo autora. In: Eurostav č. 7, 2007, s. 26.